

Inleiding

Het 16e-eeuwse dorp Tilburg was qua oppervlakte even groot als de stad Tilburg nu. Een zeer groot deel hiervan werd gevormd door heide en moer, het restant bestond uit beemden, weiland en akkerland, doorsneden door straten, wegen, paden en waterlopen. Aan dat alles was door de inwoners van oudsher een naam gegeven: een veldnaam, perceelsnaam of toponiem. Deze perceelsnamen, die eeuwen geleden, tijdens de periode van de ontginningen, aan de gronden werden gegeven, en waarvan niet zelden familienamen werden afgeleid, zeiden iets omtrent de aard en kwaliteit van het ontgonnen land: over wat er (het best) op verbouwd kon worden, of het betreffende land weiland, hooiland of zeggeland dan wel akkerland was. Bij tijd en wijle zeiden ze iets over de ligging ervan. De perceelsnamen of toponiemen gaan voor het overgrote deel terug tot het begin en de uitbreiding van de ontginningen. Rond 500 na Chr., tijdens het Frankische Rijk, vond ten gevolge van de invoering van het drieslagstelsel de grootste uitbreiding plaats. Dit stelsel vergde meer grond, de opbrengst werd groter, waardoor ook de bevolking sterk toenam. In de periode rond 600-750 vond de kerstening van onze streken plaats.

Bij de bewerking van de registers van het civielrechtelijk archief tussen 1531 en 1550 (GAT R279 t/m R295) zijn de in deze registers voorkomende toponiemen verzameld. Een opsomming alleen van deze veldnamen is weliswaar interessant, maar niet voldoende. Belangstellenden zullen onmiddellijk de vraag stellen: "Welk deel van Tilburg had die naam of welke akker, beemd, waterloop heette zo, waar was het gelegen en waar komt dan die naam vandaan, wat betekent hij?"

Het nu voorliggende werk bestaat uit twee delen: het eerste deel geeft een beschrijving van Tilburg en zijn 'herdgangen', zoals het er in de periode tussen 1531 en 1550 kan hebben uitgezien, met de daarin voorkomende veldnamen. Het tweede deel bestaat uit een genummerde alfabetische lijst van alle voorkomende toponiemen, genoteerd voor de betreffende periode, met waar toepasselijk een poging tot een naamsverklaring en een opgave van alle voorkomende vermeldingen in de bovengenoemde civielrechtelijke registers.

Om een goede en zinnige naamsverklaring te kunnen geven van een toponiem is het nodig de beschikking te hebben over (zeer) oude namen uit de vroege middeleeuwen en is kennis van de ontwikkeling van het Nederlands (en andere Germaanse talen) onontbeerlijk. Bij het verklaren van deze toponiemen is echter tevens gebruik gemaakt van vermeldingen uit oudere en jongere perioden (van 1350-1900). In totaal zijn enkele duizenden akten van het Bossche, Oisterwijkse en Tilburgse schepenprotocol geraadpleegd. Indien we alle toponiemen, die wij in deze periode vonden (zo'n 2500) hier zouden behandelen, zouden wij een veelvoud aan pagina's nodig hebben gehad. Wij hebben ons derhalve beperkt tot een bepaalde periode.

Als leidraad bij de pogingen te komen tot aanvaardbare verklaringen voor de naam van een toponiem is in eerste instantie gebruik gemaakt van o.a. het *Toponymisch Woordenboek* door M. Gysseling¹ en *Het Plaatsnamenboek* door G. van Berkel en K. Samplonius² om te kijken naar vergelijkbare toponiemen. Daarnaast bleek dat niet altijd kon worden volstaan met een directe en rechttoe-rechtaan-verklaring van de naam; niet zelden is er aan een naam een bepaalde geschiedenis verbonden. In deze voorkomende gevallen bleek het noodzakelijk een toponiem in een breder historisch perspectief te plaatsen en een zijsprong te maken naar de lokale, d.w.z. Tilburgse, en soms de Brabantse geschiedenis. Maar ook het omgekeerde kan het geval zijn: het toponiem zelf kan iets te vertellen hebben over de ontwikkeling en de geschiedenis van de stad en haar bewoners.

Het bepalen van de (exacte) locatie van een toponiem alleen is al moeilijk. In de 16e eeuw was er nog geen kadaster zoals wij dat tegenwoordig kennen, zodat lang niet alle veldnamen met precisie of zelfs maar bij benadering te lokaliseren zijn. Daarnaast namen men het niet altijd even nauw met de aanduiding waar iets precies lag; meestal wordt de ligging van bijv. een akker als volgt aangegeven:

een stuk land groot ca. 3 1/2 lopensaet min 2 1/2 roeden gelegen in de parochie van Tilburg ter plaatse genaamd in die Postelstraet op het einde van het Creijenven tussen erfenis van Cornelis Cornelis sBeren voors., hem in deze deling toebedeeld, een zijde, erfenis van Jan Denijs Crillaerts voors., ook hem toebedeeld, ander zijde, de gemeijn straat, een einde, erfenis van Cornelis Cornelis sBeren voors., ook hem toebedeeld, met meer anderen ander einde.

De data achter de vermeldingen zijn die, die in de akten zelf worden gegeven. Voor de betreffende periode betekent dit dat de data volgens de 'oude stijl' of 'Brabantse (Kamerijkse) stijl' zijn. Hierbij liep het jaar van Pasen tot Pasen, d.w.z. het jaar wisselde op Paaszaterdag. Later is de zogenaamde 'Jaardagstijl' ingevoerd. Wanneer een datum door ons is omgezet naar de jaartijl wordt de bewuste datum gevolgd door de aanduiding n.st. Vanaf 1582 (de invoering van de Gregoriaanse kalender) zijn alle data volgens de moderne stijl.

Alhoewel oude stratenpatronen lang blijven bestaan, is de stad in de loop der tijd, en met name de laatste 30 jaar, toch dusdanig veranderd dat het op een huidige kaart moeilijk aan te geven is. Om deze reden zijn waar toepasselijk deelkaartjes toegevoegd.

Ongetwijfeld zullen er nog vele andere toponiemen in Tilburg geweest zijn, doch deze kwamen dan niet voor in de registers over de betreffende periode. Niettemin hopen wij dat het nu voorliggende werk een aanzet zal geven tot een verdergaande studie, aangezien hier nog een belangrijk terrein, dat een aanvullend licht kan werpen op bepaalde facetten van de geschiedenis van stad en bevolking van Tilburg, braak ligt.

1 Gysseling, M., *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland*, Brussel, 1960.

2 Berkel, G. van, en K. Samplonius, *Het Plaatsnamenboek; de herkomst en betekenis van Nederlandse plaatsnamen*, Houten, 1989.

Dit boek had niet geschreven kunnen worden zonder de medewerking en hulp van de medewerkers van het Tilburgse Gemeentearchief, in het bijzonder de gemeentearchivaris drs. Gerard Steijns en Ronald Peeters. Ook zijn we veel dank verschuldigd aan ir. Rob van Putten, die ons op het gebied van de oude waterlopen, straten en straatnamen buitengewoon behulpzaam is geweest, aan prof. dr. Jef Vromans, die bereid was het manuscript van kritisch commentaar te voorzien, en die ons bovendien enkele waardevolle adviezen gaf, aan Jan van de Wouw die ons zeer behulpzaam was bij het vervaardigen van de kaarten en tenslotte aan Wil Sterenborg, die het correctiewerk voor zijn rekening nam.

J.R.O. Trommelen en M.P.E. Trommelen
Tilburg, januari 1994